

Grau de Filologia Clàssica

Treball de Fi de Grau

Curs 2023-2024

TÍTOL: Àiax embogit: Anàlisi d'una fol·lia amb múltiples visions

NOM DE L'ESTUDIANT: Javier Villavecchia Sánchez

NOM DEL TUTOR: Carles Garriga Sans

Barcelona, 16 de juny de 2024

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Coordinaçió d'Estudis
Facultat de Filologia i Comunicació

Gran Via
de les Corts Catalanes, 585
08007 Barcelona

Tel. +34 934 035 594
ff-coord@ub.edu
www.ub.edu

Declaració d'autoria

Amb aquest escrit declaro que soc l'autor/autora original d'aquest treball i que no he emprat per a la seva elaboració cap altra font, incloses fonts d'Internet i altres mitjans electrònics, a part de les indicades. En el treball he assenyalat com a tals totes les citacions, literals o de contingut, que procedeixen d'altres obres. Tinc coneixement que d'altra manera, i segons el que s'indica a l'article 18 del capítol 5 de les Normes reguladores de l'avaluació i de la qualificació dels aprenentatges de la UB, l'avaluació comporta la qualificació de "Suspens".

Barcelona, a 16 de juny de 2024

Signatura

Resum

Aquest treball té l'objectiu d'analitzar la folia del personatge d'Àiax a l'*Àiax* de Sòfocles. Primer de tot, es contextualitza el concepte de la folia en la literatura homèrica, tot explicant el seu origen i com el seu sentit ha anat variant al llarg del temps fins a la tragèdia grega del segle V a. C. Després de tenir ja una visió general de la folia a la literatura grega, que ens permetrà apropar-nos i entendre la folia d'Àiax, es fa una breu contextualització de la tragèdia en qüestió. Posteriorment, s'expliquen els nou diferents termes que Sòfocles utilitza per referir-se a la folia i la seva evolució al llarg de la tragèdia, partint de les diverses versions que en donen alguns personatges de l'obra i les imatges que el poeta presenta per referir-s'hi.

Mots clau: folia, Àiax, evolució, Sòfocles

This work has the aim of analyzing Ajax's madness in the *Ajax* of Sophocles. First of all, the concept of madness is contextualized in the Homeric literature, explaining his origins and how his interpretation has been changing during time until the appearance of 5th century B. C. Greek tragedy. After having a general vision of madness in Greek literature, which will permit us to approach and understand Ajax's madness, we will do a brief contextualization of this tragedy. Subsequently, we will explain the nine different terms that Sophocles uses to refer to madness and his evolution during the tragedy, starting from the different versions that are presented by some of the characters of the play, and the images that the poet uses to refer to Ajax's madness.

Keywords: madness, Ajax, evolution, Sophocles

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ.....	4
2. LA FOLLIA A LA LITERATURA GREGA.....	5
2.1. <i>Concepte.....</i>	5
2.2. <i>A Homer.....</i>	6
2.3. <i>A la tragèdia grega.....</i>	7
3. L'ÀIAX DE SÒFOCLES: CONTEXTUALITZACIÓ	8
4. LA FOLLIA D'ÀIAX.....	9
4.1. <i>Les diverses formes de la follia i les seves denominacions</i>	9
4.2. <i>Les set versions de la follia</i>	11
4.2.1. Versió d'Odisseu.....	12
4.2.2. Versió d'Atena.....	13
4.2.3. Versió d'Àiax embogit.....	14
4.2.4. Versió del Cor.....	15
4.2.5. Versió de Tecmessa.....	16
4.2.6. Versió d'Àiax assenyat.....	17
4.2.7. Versió de Menelau.....	18
4.3. <i>Les imatges de la follia.....</i>	19
4.3.1. Àiax: entre la foscor i l'ombra.....	19
4.3.2. La contraposició foscor/ombra i llum.....	21
4.3.3. La natura com a representació de la follia d'Àiax.....	22
4.3.3.1. La follia com a tempesta i mar sanguinari.....	22
4.3.3.2. El foc i el cel com a representació d'una follia inevitable.....	23
4.3.3.3. Àiax com a toro d'un ramat.....	24
5. CONCLUSIONS.....	26
6. FONTS BIBLIOGRÀFIQUES.....	28

...ἐποικτίρω δέ νιν

δύστηνον ἔμπας, καίπερ ὄντα δυσμενῇ,

ὀθούνεκ' ἅτη συγκατέζευκται κακῇ,

οὐδὲν τὸ τούτου μᾶλλον ἢ τοῦμὸν σκοπῶν.

ὁρῶ γὰρ ἡμᾶς οὐδὲν ὄντας ἄλλο πλὴν

εἶδωλ' ὅσοιπερ ζῶμεν ἢ κούφην σκιάν.

(*Ai.* 121-126)

1. INTRODUCCIÓ

La fol·lia d'Àiax és el tema principal que envolta l'Àiax de Sòfocles. Tant és així que, segons apunta Ruth Padel (1995: p. 67), ja en la poesia homèrica la fol·lia era una característica pròpia d'aquest heroi. El personatge d'Àiax, ja des del seu origen, és, així com també Hèracles, tot cos, model de la força física portada al límit, i al mateix temps representa també fins a quin límit pot arribar el cor dels homes. Tenint en compte aquests aspectes, l'Àiax que representa Sòfocles en aquesta tragèdia és un heroi, la fol·lia del qual arriba a un extrem tan elevat que acaba tenint unes conseqüències realment doloroses i crítiques.

Les motivacions que m'han portat a realitzar aquest treball són, sobretot, la meua admiració per la tragèdia grega, en especial per Sòfocles, i la curiositat per la fol·lia com un estat de l'ànima que es troba fora dels límits del raonament humà, que ens és molt desconegut i que té un rol molt important en tota la tragèdia grega en general. De totes les tragèdies en les que la fol·lia té un paper rellevant, crec que l'Àiax de Sòfocles és la que més importància li dona a aquest estat mental, fins al punt de ser el tema entorn el qual gira tota la tragèdia. Un altre motiu pel qual em vaig decantar per aquest tema és el meu interès personal per la figura d'Àiax; a la *Ilíada* aquest personatge no té un paper gaire preponderant en comparació amb els altres herois, i això ha incrementat la meua curiositat per conèixer-lo més a fons.

En primer lloc, es començarà analitzant la fol·lia dins l'àmbit de la literatura grega, tot explicant a grans trets el seu tractament en els poemes homèrics, en especial a la *Ilíada*, i en la tragèdia grega. Amb això es té la intenció de definir un marc general del que representa la fol·lia des del seu origen fins al segle V a. C., moment en que aquest concepte, de la mà de la tragèdia, guanya una remarcada importància, no només en la literatura, sinó també en l'àmbit de la medicina. Després es fa una breu contextualització de l'autor i de l'obra, per situar el lector d'aquest treball.

A continuació ja s'entra de ple al nucli del treball: la fol·lia d'Àiax. Aquesta part central està dividida en tres apartats: primer s'expliquen les diverses formes de la fol·lia, després les diferents versions de la fol·lia que donen els personatges i, finalment, les imatges amb les que es representa aquesta fol·lia. Per al desenvolupament d'aquest punt del treball, a partir dels comentaris sobre el tema que s'han consultat, es tractarà de fer un anàlisi dels diferents matisos de la fol·lia d'Àiax al llarg de l'obra.

Amb les conclusions es tractarà de fer una recopilació de totes les idees més importants i de donar la pròpia opinió.

2. LA FOLLIA A LA LITERATURA GREGA

2.1. Concepte

A l'antiguitat, la follia era un tema molt recurrent a la literatura grega, però no va arribar a ser un tema central fins a l'aparició de la tragèdia grega durant els segles VI-V a. C. No obstant això, ja en els poemes homèrics apareixen els mateixos termes, però amb un significat més relacionat amb l'ira que no pas amb la follia. Mentre que l'ira es concebia com una emoció que es manifesta dins de la racionalitat de la persona que la pateix, la follia representava un estat més greu i irracional. Llavors, què és exactament la follia?

En els tractats hipocràtics, concretament en el tractat *Sobre la malaltia divina*, es proposa una definició pròpia de l'àmbit de la medicina:

La locura tiene por causa la humedad; pues cuando el cerebro tiene un exceso de humedad, necesita moverse y, al moverse, ni la vista ni el oído permanecen quietos, sino que ven y oyen ora una cosa ora otra, y la lengua expresa las cosas que viera y oyera en cada ocasión. (*Hipp. Sobre la enfermedad sagrada*, trad. José Alsina, p. 95)

Però com es desprèn de la tragèdia, també existia una follia en l'àmbit diví, que es produeix quan algú ha estat embogit per la divinitat; per exemple, el casal d'Èdip és θεομανής, és a dir, que ha estat permanentment “embogit pels déus”.

Així doncs, segons Ruth Padel (1995), en el món grec es distingirien dos tipus de follia: la temporal, que es dona en l'àmbit de la medicina, i la de llarg termini, que es trobaria en l'àmbit diví.

La follia, ja sigui d'un origen o d'un altre, es reflecteix en la literatura grega antiga denominant-la amb termes diferents, segons el grau o el matís que adopta aquest estat mental. Per tant, s'ha de deixar clar que molts termes que tenen el significat de follia en la tragèdia grega són els mateixos que apareixen en Homer però en aquest cas amb el significat d'ira.

2.2. A Homer

Tot i que la fol·lia tal com l'entenien els tràgics no existia en Homer, el vocabulari que hi apareix a la tragèdia d'aquest estat mental ja el trobem a la *Ilíada* i l'*Odissea*. Segons Harris (2013: p. 363), D. Hershkowitz ho remarca així:

The words and deeds of Homeric characters can be appropriated by the representation of madness found in later epic tradition and transformed into images of madness.

La gran part de les paraules que a la tragèdia s'empren per referir-se a la fol·lia, en els poemes homèrics tenen el sentit de "còlera, ira". Tant és així que la primera paraula de la *Ilíada* és μῆνιν (μῆνις), una ira prolongada en el temps, que implica un desig de venjança; algú podria dir fins i tot, tal com afirma Stanford (1963: p. 292), que es tracta de la primera paraula de la literatura Europea. La paraula més habitual, però, per designar la "ira" en Homer és χόλος, un tipus d'ira relacionada amb el símptoma físic de la persona que la pateix, una ira lligada amb la χολή "bilis". És freqüent en Homer també l'ús del verb μαίνομαι, d'on prové el terme μανία, que es refereix a la ira. A la *Ilíada* normalment s'utilitza per condemnar l'ira absoluta d'un enemic al camp de batalla, i a l'*Odissea* per criticar aquells que no respecten les lleis d'hospitalitat. Una altra forma que després tindrà el significat de fol·lia amb l'arribada de la tragèdia és ἄτη; segons Ruth Padel (1995: p. 162), aquest terme en Homer es tracta d'un "estat mental desastrós", una confusió interna molt intensa, essent la representació de la degradació psíquica de la ment d'una persona.

A l'època d'Homer no es parla directament de fol·lia, sinó més aviat, tal com afirma Harris (2004: p. 344), d'un estat entremig entre l'ira i la fol·lia anomenat λύσσα, un tipus d'ira boja temporal, que a la *Ilíada* la pateix principalment l'heroi troià Hèctor, quan està lluitant al camp de batalla; més tard es trobarà també, per exemple, en l'*Hèracles* d'Eurípides i en l'*Àiax* de Sòfocles.

Per apropar-nos una mica més a la idea de fol·lia dins el món homèric, Harris (2004: p. 370-71) proposa una escena de la *Odissea* (*Od.* 20. 345-349). En aquest passatge, la intervenció de la deessa Atena causa un estat total de dissociació mental que produeix una sèrie de símptomes (desviació de la ment, pèrdua de control del cos, rialla i llàgrimes) en els pretendents de Penèlope, que recorden els símptomes típics de la fol·lia i que també hi apareixen freqüentment a la tragèdia. És interessant, a més a més, que

sembla que aquests símptomes també tenen a veure amb manifestacions de trànsit religiós que havien tingut lloc en els cultes Dionisiacs i els Coribants, rituals molt lligats a la folia i a allò irracional.

2.2. A la tragèdia grega

A partir del segle VI a. C, a la tragèdia grega, de la mà d'Èsquil, la gran part de les paraules homèriques que designaven generalment la "ira", passen a tenir un significat més extrem fins arribar al punt de referir-se a la folia, tot i que a vegades segueixen mantenint el seu significat homèric. Per tant, tal com apunta Harris (2004), la distància que hi ha entre la ira i la folia no és gaire. Els nous significats que adopten aquests termes homèrics venen intensificats sobretot amb la inclusió d'un gran nombre de metàfores, símils i imatges, que donen diferents matisos a una visió més ampla de la folia. A la tragèdia grega, hi ha, per tant, així com en tota la literatura grega antiga, una clara influència d'Homer.

A les tragèdies d'Èsquil, la folia es descriu com una agonia física, igual que en Homer. Però a més, el tràgic complementa el vocabulari d'aquest estat mental, afegint-hi nous termes com són *μῶρος* "insensatesa" i els seus derivats, i *νόσος* "malaltia"; amb aquest últim terme veiem que la folia ja entra dins l'àmbit de la medicina. Així com també en Homer, la folia és enviada per la divinitat agent i afecta la *φρένης* o excepcionalment la *νόος*, la *κραδία* i el *θυμός*.

Més endavant, ja entrat el segle V a. C., a l'època de Sòfocles, va sorgir la idea que la folia era un tipus de malaltia, idea que ja s'havia deixat entreveure a finals del segle VI a. C. amb Èsquil. En aquest moment, amb el desenvolupament de la medicina, es comença a especular sobre les causes físiques i divines de la folia, i s'arriba a creure que qui pateix folia pot arribar a curar-se. Així doncs, en Sòfocles totes les paraules que designen ira-folia, passen a tenir un significat més mèdic, i que la causa sigui divina ja no és tan evident, tal com veurem més endavant a l'*Àiax*.

A les tragèdies d'Eurípides la folia ha perdut pràcticament el seu origen diví i es passa a posar encara més èmfasi en els aspectes físics que causa aquest estat mental. Un bon exemple d'això el podem trobar a *Ifigènia a Tàurida*; aquí la descripció que fa el missatger sobre l'atac de folia d'Orestes destaca els símptomes físics, apropant-se més

a una malaltia com l'epilèpsia que no pas a la folia de caire més diví com passa a l'Orestes de les *Coèfores* d'Èsquil, on s'accentua més la influència divina.

3. L'ÀIAX DE SÒFOCLES: CONTEXTUALITZACIÓ

Sòfocles és considerat com un dels tres grans poetes tràgics grecs, i va viure durant el segle V a. C. Pel que fa a la seva obra, és principalment conegut per l'anàlisi psicològic que fa dels personatges principals de les seves tragèdies. Tant és així que, de les set obres que se n'han conservat, sis porten el nom del seu protagonista: *Àiax* (c. 450 a. C.), *Antígona* (442 a. C.), *Èdip Rei* (c. 424 a. C.), *Electra* (c. 415 a. C.), *Filoctetes* (409 a. C.) i *Èdip a Colonos* (401 a. C.).

Al segle V a. C, es va produir l'Època d'or de Pèricles, en què Atenes va arribar al seu màxim esplendor, just després de derrotar els perses a les anomenades Guerres Mèdiques. En aquesta etapa, el sistema de la democràcia, que ja havia aparegut a l'època d'Èsquil, va triomfar completament. A finals del segle V a. C., però, es va produir el declivi d'Atenes, que donaria pas l'any 431 a. C. a la Guerra del Peloponès entre atenesos i espartans. I no va ser fins l'any 404 a. C. que Esparta es va imposar als atenesos, tot guanyant la guerra i establint com a forma de govern un sistema oligàrquic.

L'*Àiax* és l'obra més antiga que es conserva de Sòfocles. Es creu que aquesta tragèdia fa referència a la llei atenesa aprovada l'any 451/0 a. C., que restringia els drets de ciutadà a aquells que eren fills de pares atenesos. Àiax és un heroi grec, que ja té una certa importància a la *Ilíada* d'Homer, en la qual es presenta com un dels grans guerrers aqueus (Crespo: p. 827). Realitza dues gestes preponderants que impulsaran la victòria de les tropes gregues: el seu combat amb Hèctor i la protecció de les naus aquees contra els atacs dels troians.

El context del que parteix Sòfocles per explicar el seu *Àiax* el trobem a l'èpica, a la *Petita Ilíada*, un poema que no hem conservat, però del que sabem què es narrava. Quan Aquil·les mor, Odisseu, un altre dels grans herois grecs, i Àiax es disputen les seves armes, a l'episodi conegut com el judici de les armes d'Aquil·les. En aquest judici Atena i els grecs decideixen donar les armes a Odisseu, quedant Àiax marginat, moment en què es comença a generar una ira en el seu interior. Llavors, a partir d'aquest fet, aquesta ira comença a créixer fins al punt que Àiax vol matar tots els aqueus. Atena,

divinitat protectora dels grecs a la Guerra de Troia, per evitar aquesta matança, fa que Àiax confongui els ramats amb els grecs, i aleshores, embogit, comet una carnisseria completament salvatge contra els ramats i se'ls emporta a la seva tenda. És a partir d'aquí que s'inicia l'obra de Sòfocles.

La tragèdia d'Àiax es divideix en dues grans parts. A la primera part, es produeixen, en primer lloc, les intervencions d'Atena, Odisseu i Tecmesa que parlen sobre la situació en la qual es troba enfonsat Àiax; en segon lloc, es donen les lamentacions que sent el cor de mariners vers el seu senyor; i en últim i tercer lloc, es presenten els tres llargs monòlegs del protagonista, l'últim dels quals culminarà en el seu suïcidi, tot fent ús de l'espasa d'Hèctor. A la segona part es produeix la disputa per l'enterrament d'Àiax entre Teucres, germà de l'heroi, i els dos generals Àtrides: Menelau i Agamèmnon. Finalment, Teucres, ajudat per Odisseu, aconsegueix que Agamèmnon concedeixi a Àiax un enterrament honorable.

4. LA FOLLIA D'ÀIAX

4.1. Les diverses formes de la follia i les seves denominacions

L'Àiax de Sòfocles, així com també moltes altres tragèdies, es basa principalment no només en les relacions entre déus i mortals, sinó també en l'estat psíquic i emocional de l'heroi. En aquest cas, és la follia d'Àiax el tema principal. Aquest estat inicialment es tracta d'ira, però després evoluciona a follia; tot i així, en moltes ocasions a l'obra se'ns apareix un estat mental que es troba entremig dels dos estats mencionats, doncs hi apareixen diversos estats anímics que rebran diferents denominacions. Tant és així que Jebb (1875) en la introducció que fa en l'obra d'Àiax hi ha una secció que l'anomena “The successive moods of Àiax”.

Al llarg de l'obra, Sòfocles es refereix a la follia de diferents formes, les quals a mesura que vagi tractant el tema, aniré analitzant; aquestes formes reben diferents denominacions, que seguidament es descriuran:

1) *μᾶνία*: Terme que està molt relacionat amb *μέγας*, que vol dir “força inflamada”, “ira” (En Homer, vol dir “vitalitat”, “energia”). La *μᾶνία* apareix quan es produeix una inundació de *μέγας* en l'individu, quan aquest no és conscient dels seus actes. Això porta

a designar-la follia, perquè està fora de la raó de l'individu. Quan aquest terme arriba al seu clímax, desapareix.

2) ἄτη: Paraula que significa “desastre”, “calamitat”, com a conseqüència d'una acció destinada a acabar fatal. Està lligada al dolor intern que té com a conseqüència la destrucció (En Homer, vol dir “deliri”, “imprudència ruïnosa”, que pot causar desastre). Encarna la degradació psíquica i és enviada per les Erínies. Se la personifica amb una figura semblant a un gos de caça (segons Èsquil).

3) λύσσα: És aquella follia que ve de fora i s'introdueix en la persona, és temporal, violenta i ràpida (En Homer, vol dir “furor guerrer”, és aplicat a Hèctor sobretot). Així com ἄτη, encarna la degradació psíquica. És la follia personificada al segle V a. C. (ho veiem al personatge de Lyssa de l'*Hèracles* d'Eurípides, que té com a arma la μανία) i així com ἄτη, se la representa com un ésser semblant a un gos de caça.

4) χόλος: Expressió que es refereix a la “ira”, “bilis”(En Homer, se la descriu com una cosa “que creix en els pits dels homes com el fum” (*Il.* 18.1110)). A partir del segle V a. C. s'entén com a “bilis negra”. És una follia que ve de les entranyes de la persona, entesa com una barreja d'un líquid negre i amarg, semblant a la sang de les entranyes.

5) νόσος: Terme que té el significat de “malaltia”, entesa com una malaltia mental. Ataca el cos tant per dins com per fora, així com també ho fa la follia. Al segle V a. C. les malalties divines es relacionaven amb una malaltia de la pell, ja que a les tragèdies, en moltes ocasions, la follia apareix vinculada a la sang de les mans. És entesa com a follia, perquè era un moment en què el paper del φάρμακον, el més conegut era l'el·lèbor, podia curar o causar la follia (En Homer, els φάρμακα causen χόλος).

6) ὀργή: Expressió que es refereix a la “ira”, amb la idea que surt d'un primer impuls, una ira explosiva. Al segle V a. C se la relaciona amb la psicoteràpia i se la considera com un tipus de follia.

7) μωρία: Concepte que designa “insensatesa”, “estupidesa”, entesa com una disfunció de la ment. Stanford (1963) la cataloga com una de les “milder words for foolishness” (p. 113), que remeten indubtablement a la follia.

8) μῆνις: Paraula que designa “ira”, que és prolongada en el temps amb un desig de venjança. Es tracta d'una ira que excedeix els límits i la poden patir tant els déus com

els homes. De totes les paraules que es refereixen a la follia d'Àiax, aquesta podríem afirmar que és la que s'allunya més del terme follia, tot i que també la podem entendre d'aquesta manera.

9) θυμός: Terme que té el significat de “vitalitat”, “energia”, “ira”, entès com un element que fa possible que algú realitzi una determinada acció (En Homer, és el que permet als herois actuar; i moltes vegades és incontrolable). És allò que causa la follia. Està relacionat amb el verb θύω “córrer amb violència”, d'on surt θύελλα “un vent que es mou ràpid”, i amb θύος “fum” (en llatí fumus). Podríem dir que és allò que de sobte creix i s'aixeca de cop, ràpid com el fum (en llatí, furor); això recorda a la descripció de χόλος en Homer. Així doncs, θυμός es podria dir que és el terme que impulsa la follia.

Quan tots aquests estats de l'ànima traspassen els límits de la σωφροσύνη (l'ειδώς en Homer) tenen com a conseqüència la violència i l'atac contra uns altres, fins arribar al punt que poden acabar derivant en un estat de follia.

4.2. Les set versions de la follia

D'acord amb Finglass (2011), l'obra la podríem dividir en dues grans parts: la primera, que culminaria amb el suïcidi d'Àiax, emfatitza la part més fosca del caràcter de l'heroi; i la segona es concentra en aspectes més positius del seu caràcter. Al llarg de l'obra, Àiax, immers en la seva terrible follia, va passant per un seguit de fases en les que el seu estat d'ànim va variant i a poc a poc va sortint d'aquest estat intens de follia fins que arriba al moment del seu suïcidi. Tot i així, la follia d'Àiax mai no acaba desapareixent. Segons remarca Irene de Jong (2006: p. 73), un element molt freqüent en el teatre de Sòfocles és la repetició del tema principal en boca de diferents personatges, i, en efecte, aquest aspecte és molt evident pel que fa a la follia d'Àiax.

L'obra comença amb l'aparició d'Atena en escena, tot dirigint-se a Odisseu. Aquesta li explica tot el que està passant dins la tenda, on es troba el personatge principal i que està a la vista dels espectadors. Atena, ja des del començament del seu discurs, ens presenta Àiax com l'enemic d'Odisseu (ἐχθρῶν, Ai. 2), tot situant-nos dins l'àmbit de la cacera, ja que fa ús d'imatges pròpies de la caça; d'aquesta manera a Àiax se li dona el rol de presa:

πάλαι κυνηγετοῦντα καὶ μετρούμενον

ἵχνη τὰ κείνου νεοχάραχθ', ὅπως ἴδης

εἴτ' ἔνδον εἴτ' οὐκ ἔνδον. εὖ δέ σ' ἐκφέρει

κυνὸς Λακαίνης ὥς τις εὖρινος βάσις. (Ai. 5-8)

“Fa estona que segueixes la seva pista i mesures l’empremta encara fresca dels seus passos, per veure si és dins o no és dins. Vas bé: com si et guiés el bon nas d’una gossa de Lacònia.”

Àiax acaba de cometre l’assassinat dels ramats i Atena ho sap perfectament, tot emfatitzant-ho amb el terme *ξιφοκτόνους* (Ai. 10) “mans que han matat amb l’espasa”. D’acord amb Irene de Jong (2006: p. 73), cadascun dels personatges de l’obra dona una versió diferent de la fol·lia del protagonista. Així, segons el personatge, trobem set versions diferents de la seva fol·lia.

4.2.1. Versió d’Odisseu

Just després de la intervenció d’Atena, Sòfocles ens mostra un Odisseu que, essent desconegut de qui ha realitzat la matança dels ramats, a través de la imatge de la caça, com si fos un detectiu, es troba seguint les petjades (*ιχνεύω*, Ai. 20) del possible responsable d’aquest crim tan abominable.

Hem vist fins aquí que Sòfocles, situant-nos en un context relacionat amb la cacera i fent ús d’un estil que evoca misteri en els espectadors, podríem dir que ens està apropant cada cop més a la fol·lia. El poeta, introduint-nos dins un context propi del instint humà com és la caça, es dona pas a la versió d’Odisseu sobre la fol·lia d’Àiax.

Odisseu, responant a Atena, li diu que la enemistat que hi ha entre els dos herois no és mútua, tal com afirma la deessa, sinó que Odisseu, fent ús de l’adjectiu *δυσμενῆ* (Ai. 18), recalca que aquesta enemistat únicament prové per part d’Àiax i que ell no sent cap tipus d’adversitat vers el protagonista, ja que sap perfectament que Àiax acaba de patir un clar atac de fol·lia. Això en el discurs d’Odisseu es remarca amb el terme *πράγος ἄσκοπον* (Ai. 21) i *πεδάω* (Ai. 30), elements característics de la fol·lia a la tragèdia grega. En el cas de *πεδάω* es refereix a la corredissa pròpia d’un atac de fol·lia (Per exemple, aquest mateix verb és utilitzat per Eurípides per designar la corredissa boja de Dionís (Ió 717, Ba. 307)).

Però l'element que suposa un punt d'inflexió en la follia d'Àiax és l'espasa, a la qual ja s'ha referit Atena abans; l'espasa, tal com la descriu Odisseu, és νεορράντω (Ai. 30) “xopa de fresc”(trad. Carles Riba, p. 40); aquesta és la que acaba de confirmar l'estat de l'heroi i, al mateix temps, serà la que posi fi a la seva follia en el moment del seu suïcidi. Podríem entendre el rol de l'espasa com a φάρμακον, ja que en aquesta tragèdia d'alguna manera és un objecte que causa i cura la follia. Llavors és a partir d'aquí, d'acord amb De Poli (2021), que:

la sua caratterizzazione presenta subito un lessico che ripetutamente mette in risalto il suo accesso e il superamento dei limiti (v. 46 τόλμαις, φρενῶν θράσει), associati ad uno stato di follia. (p. 207)

Aleshores, no és fins als versos 40 i 41 que aquesta follia s'expressa clarament gràcies a la relació que es manté entre els termes δυσλόγιστον i χόλω:

ΟΔ. καὶ πρὸς τί δυσλόγιστον ὧδ' ἤξεν χέρα;

ΑΘ. χόλω βαρυνθεὶς τῶν Ἀχιλλείων ὅπλων. (Ai. 40-41)

“ULISSES: I per quin motiu ha desencadenat aquesta violència insensata?

ATENA: Aclaparat per la ràbia de les armes d'Aquil·les.”

Viem aquí, doncs, que χόλω ha estat causat per allò mateix que Odisseu ha dit: δυσλόγιστον “inexplicable” (característica pròpia dels atacs de follia). Per tant, χόλω s'ha d'interpretar com a follia.

4.2.2. Versió d'Atena

Més endavant, Atena fa una narració detallada de tot el què ha passat. Cal destacar la descripció del procediment de la salvatge carnisseria que ha dut a terme Àiax, qui actua com un autèntic animal. Aquí, els epítets πολύκερων (amb φόνον, Ai. 55) i εὔκερων (amb ἄγραν, Ai. 64), segons Kamerbeek (1953) i Garvie (1998), emfatitzen clarament la follia d'Àiax; segons Jebb (1875), en canvi, no expressen la follia de l'heroi, sinó que ho interpreta d'una manera irònica, afirmant que Àiax únicament està gastant tota la seva energia heroica (θυμός) en la “banyuda multitud” (Trad. Carles Riba, p. 41). Sòfocles mateix ens mostra amb els termes μανιάσιν νόσοις (Ai. 59) i νόσον (Ai. 66) que l'heroi es troba en un estat complet de follia, un estat, però, en el qual no és conscient dels seus actes i on hi ha una causa mèdica. Per tant, és important recalcar

que, per molt que Atena vulgui humiliar Àiax, segons Stanford (1963: p. 64), ella no és la causa de la seva fol·lia, sinó només del seu deliri. El que està clar, segons diu Irene de Jong (2006: p. 80), és que Atena en aquest relat exhorta Àiax, ple de fol·lia, desitjosa de llançar-lo a la “seva xarxa fatal”(Ai. 60, trad. Carles Riba, p. 41), fins arribar al punt d’humiliar l’heroi traient-lo fora de la tenda (Ai. 90).

Tal com fa notar Kamerbeek (1953), en aquest moment Àiax es converteix en una de les diverses figures de la tragèdia grega que, havent caçat (els animals), passa a ser caçat (en aquest cas, per Atena). Segons Finglass (2011: p. 136), la imatge de la caça remarca encara més la humiliació d’Àiax. A partir d’aquest moment, doncs, la imatge de la caça iniciada per Atena al començament de l’obra, finalitza en haver-se acomplert el seu objectiu: mostrar als espectadors la fol·lia d’Àiax en persona. Abans de la sortida de l’heroi de la seva tenda, però, hem vist que, tal com afirma Harris, Atena fa que aquí hi hagi una obra de teatre dins d’una obra de teatre, ja que la deessa, assignant-li a Odisseu el rol de primer espectador, farà que narri als grecs allò que haurà vist amb els seus propis ulls:

καὶ νῦν κατ’ οἴκους συνδέτους αἰκίζεται.

δείξω δὲ καὶ σοὶ τήνδε περιφανῆ νόσον,

ὥς πᾶσιν Ἀργείοισιν εἰσιδὼν θροῆς. (Ai. 65-67)

“i allí, garrotats com els té, els està torturant. Però vull que siguis testimoni d’aquesta fol·lia evident; quan l’hauràs vista, la contaràs a tots els argius.”

4.2.3. Versió d’Àiax embogit

A partir del vers 90 comença la versió de la fol·lia que mostra el personatge que la pateix. Àiax, immers encara dins d’aquest atac de fol·lia, després de sortir de la seva tenda cridat per Atena, es mostra als espectadors i a Odisseu. El protagonista admet haver matat els grecs i els dos Àtrides, però Odisseu el considera δεσμώτης (Ai. 105). Amb aquest terme, segons apunta De Jong (2006: p. 81), mentre que des del punt de vista d’Àiax expressa el tracte humiliant que li està fent a Odisseu, des del punt de vista dels espectadors només accentua el deliri d’Àiax. Després, a partir de les preguntes insistents d’Atena, Àiax dona a conèixer el terrible càstig que vol que pateixi l’animal,

que ell es pensa que és Odisseu. Això permet fer veure encara més clarament als espectadors allò que presenta Atena al inici de l'obra.

ΑΙ. μάστιγι πρῶτον νῶτα φοινηθεῖς θάνη.

ΑΘ. μὴ δῆτα τὸν δῶστηνον ὧδέ γ' αἰκίσῃ.

ΑΙ. χαίρειν, Ἀθάνα, τᾶλλ' ἐγὼ σ' ἐφίεμαι,

κεῖνος δὲ τείσει τήνδε κοῦκ ἄλλην δίκην. (Αἰ. 110-113)

“ÀIAX: ...no hagi, amb l' esquena roja de sang, sucumbit sota el meu fuet.

ΑΤΕΝΑ: Oh no! No torturis així aquest míser.

ÀIAX: Qualsevol altre goig, Atena, dona-te'l, t'ho desitjo; però és aquesta pena, i no una altra, que aquest home sofrirà.”

En aquests quatre versos es reuneixen les dues versions diferents sobre la follia en qüestió que donen Atena i Àiax. Veiem que Atena amb el terme τὸν δῶστηνον, ja utilitzat uns versos anteriors, es posiciona del costat d'Odisseu, per tal d'humiliar encara més Àiax. Mentre que Atena parla de tortura deshonrosa (δῶστηνον i αἰκίσῃ), Àiax considera que Odisseu ha de pagar un càstig justificat.

Tot just després, quan Àiax torna a la seva tenda, Atena i Odisseu, coneixedors ja tots dos del que li ha succeït exactament a Àiax, comenten l'escena. Mentre que Atena s'havia referit a la seva follia amb δυσφόρους γνώμας (Αἰ. 51-52), Odisseu, ja essent completament coneixedor d'aquesta, considera que Àiax està ἄτη συγκατέξευκται κακῇ (Αἰ. 123) “junyit a una fatalitat tan cruel” (Trad. Carles Riba, p. 42). Per tant, Odisseu preveu que aquesta follia no té salvació i que tindrà, tal com afirma Kamerbeek (1953: p. 173), una conseqüència ruïnosa, cosa que, efectivament, acabarà succeint.

4.2.4. Versió del Cor

El Cor de mariners, companys d'Àiax, és un altre dels qui dona una versió de la follia d'Àiax, tot repetint-la al llarg de la seva primera intervenció (Αἰ. 137-138, 142, 148-151, 186-,187-191). La versió del Cor és bastant ambigua, ja que afirma que la follia ha estat causada per una divinitat (θεία νόσος, Αἰ. 185), però en cap moment menciona que Àiax hagi matat el ramat, pensant-se que són els grecs. Davant d'aquesta qüestió, Irene de

Jong (2006: p. 84) presenta dues interpretacions diferents: potser el Cor està basant la seva versió en els rumors confusos apareguts just després de sortir a la llum la notícia; o bé, probablement Sòfocles necessita un Cor que no hagi estat informat de la desgràcia, de manera que encara tingui l'esperança que el que ha succeït no sigui veritat.

El que sí és clar és que el Cor de mariners interpreta la folia d'Àiax com un atac directe a l'exèrcit dels grecs i això causa la por entre els mariners. El Cor pensa que després de la matança per part d'Àiax, tot l'exèrcit aqueu es dirigirà no només contra Àiax, sinó també contra ell, degut al fet de ser amic de l'heroi. Cal ressaltar l'adjectiu *ἵππομανῆ*, el qual evoca clarament el comportament embogit d'Àiax, com també ho faran després els termes *μανία* (Ai. 216), *μανέντος* (Ai. 726) i *μαινομένοις* (Ai. 957). Al vers 147 torna a aparèixer l'espasa, però aquesta vegada es troba expressada com a *αἶθωνι σιδήρῳ* “ferro abrandat” (trad. Carles Riba, p. 44) en comptes de “xopa de fresc”, tal com hem vist abans. I no serà fins al vers 231, després de la intervenció de Tecmessa, en què el cor usarà un epítet molt diferent per referir-se a l'arma: passa a ser negra (*κελαινοῖς ξίφεσιν*); segons Stanford (1963: pp. 91-92), l'epítet *κελαινοῖς* es refereix no només a l'espasa, sinó també a l'estat desesperat en el que es troba Àiax i a la foscor a la que arribarà el seu cor, ple de pena i obscuritat. A més a més, el Cor amb l'expressió *ἐν ποίμναις πίτνων* (Ai. 184) (el verb *πίτνω* ja ha estat usat abans per Odisseu (Ai. 42) i Atena (Ai. 55, 58)), anuncien la desgràcia que posteriorment succeirà: que Àiax caurà sobre l'espasa negra i fosca. Veiem aquí, doncs, que aquell ἄτη “folia” que ha mencionat Odisseu s'acabarà complint.

4.2.5. Versió de Tecmessa

Amb l'entrada de Tecmessa en escena, es dona la versió més llarga i detallada de la folia d'Àiax. La dona del protagonista, a l'estil de missatger, repeteix la tortura del ramat dins la tenda, tot fent eco del llenguatge que trobem a les versions d'Atena i d'Àiax. Alhora que usa un llenguatge típic d'un carnisser que esquartera bèsties per després vendre-les, fa de la folia d'Àiax una cosa encara més brutal i desagradable. Tant és així que en ocasions dona a paraules mencionades abans per Àiax i Atena una connotació molt més forta; per exemple, el simple *μάστιγι* “fuet” del que parlava Àiax, ara passa a ser *λιγυρᾷ μάστιγι διπλῇ* (Ai. 242) “un fuet doble sorollós”. Mentre que els altres personatges es refereixen al simple fet de matar, usant verbs com *ἐναρίζω*, *κείρω*, *κτείνω* i *ὄλλομι*, Tecmessa usa verbs propis de la matança de víctimes sacrificials com

σφάζω, αὐχενίζω i ῥαχίζω (Ai. 235, 298, 299). Així doncs, aquesta és la raó per la qual, segons Irene de Jong (2006: p. 88), el terme està relacionat amb el sacrifici; potser Àiax està realitzant sacrificis sanguinaris, o bé que anuncien el seu suïcidi, o bé que estan dedicats al dèmon de la folia.

És important recalcar que, a diferència de les versions anteriors, el discurs que fa Tecmessa és el més verídic, perquè parteix de la seva pròpia experiència; relata tot el que ha vist amb els seus propis ulls. Podríem dir que el sofriment de Tecmessa en pronunciar les seves paraules, sintonitza al mateix temps amb el patiment d'Àiax. Al final del discurs, Tecmessa, així com també Odisseu, considera que la folia no és causada per la divinitat. És a partir d'aquest moment quan la folia a poc a poc s'anirà convertint en dolor i ressentiment, però Àiax és conscient ja de tots els seus actes.

4.2.6. Versió d'Àiax assenyat

Àiax, un cop passat el seu atac violent de folia i ja en el seu bon judici, s'adona que ha estat pres d'un atac de folia, considerant-lo com una λυσσώδη νόσον (Ai. 452); el terme λυσσώδη, relacionat amb λύσσα, ens pot suggerir que Àiax veu l'atac de folia que ha patit com un fet del qual gairebé no s'hi ha adonat i del que no se'n recorda, ja que ha passat molt ràpid; ell és conscient, però, que aquest atac ha estat enviat per Atena i ara la tem, mentre que abans l'havia considerat com una aliada.

A partir d'aquí, Àiax ja no és aquell que tortura els seus enemics, sinó que és ell mateix el qui està essent torturat per ell mateix. A més a més, de la mateixa manera que l'espasa, la sang que abans li semblava φοινιχθεῖς “porpra”, ara li sembla ἐρεμνὸν “fosca”, amb una connotació de tristesa i espantosa.

Amb l'entrada del cor, segons Lúcia Gambón (2019: p. 40), veiem que la recuperació d'Àiax de la seva folia dona pas a una nova forma de μανία. La condició nosològica de l'heroï, segons canta el Cor al primer estàsim, és δυσθεράπευτος (Ai. 609) “de difícil cura”, i això el Cor ho expressa d'una manera recurrent amb una terminologia mèdica, com veiem, per exemple, en els següents versos, en què parla de la mare d'Àiax:

ἦ που παλαιᾷ μὲν σύντροφος ἄμερᾶ,

λευκῷ τὲ γήρᾳ μάτηρ νιν ὅταν νοσοῦν-

τα φρενοβόρως ἀκούσῃ,

αἴλινον αἴλινον,... (Ai. 624-27)

“Ah! Quan la seva mare, carregada de dies llunyans i de blanca vellesa, el sabrà malalt d’una ruïna de la ment, quin ai, quin ai llançarà la trista!”

Així doncs, s’arriba al punt en què, segons Gambón, tal com afirma Allan (2014: p. 267), Àiax és la “seva” pròpia malaltia.

Després del suïcidi d’Àiax, que lògicament acaba amb la seva folia, apareixen noves denominacions de la folia, uns termes que acostumen a entendre’s com a “ira”, però que remetien al camp de la folia en aquesta tragèdia, que són les següents: μῆνιν (Ai. 656), θυμῶν (Ai. 718) μῆνις (Ai. 757), ὀργήν (Ai. 777), θυμὸν (Ai. 955), θυμούμενος (Ai. 1118), μωρίας (Ai. 1150). El significat d’aquestes denominacions fan referència a una folia amb una intensitat més lleu, en comparació amb les formes que apareixien en la primera part de la tragèdia. És interessant destacar el fet que aquest canvi de terminologia es troba en boca de personatges que no han vist en primera persona la folia de l’heroi

4.2.7. Versió de Menelau

Finalment, l’última versió de la folia d’Àiax que hi podem trobar és la de Menelau. En contraposició a Tecmessa, la versió de Menelau és la més curta. Segons De Jong (2006: p. 92), el nucli de la versió de Menelau està en ἐπεστράτευσεν (Ai. 1056) “marxar contra”, verb que implica un atac militar contra un enemic:

ὅστις στρατῷ ξύμπαντι βουλεύσας φόνον

νύκτωρ ἐπεστράτευσεν, ὥς ἔλοι δόρει· (Ai. 1055-56)

“Un home que ha complotat la matança de tot l’exèrcit, que ha sortit a campanya, de nit, per destruir-nos amb la seva pica!”

Menelau dona a Àiax el rol d’oficial i enemic dels grecs, de manera que no veu en cap moment que estigui embogit, sinó que considera que quan va realitzar l’acció brutal, Àiax n’era completament conscient, fent ús de la raó.

4.3. Les imatges de la follia

Sòfocles, al llarg d'aquesta tragèdia -i no només en aquesta, sinó també en totes les altres- es serveix d'un gran nombre d'imatges i metàfores amb les que tracta de representar la part més profunda de les emocions humanes. Tals representacions li serveixen a l'autor per descriure els canvis d'intensitat de la follia que pateix Àiax i que el condueixen per diferents estats d'ànim fins arribar al moment del seu suïcidi.

4.3.1. Àiax: entre la foscor i l'ombra

Tal com apunta Padel (1995: p. 68), la primera vegada que Àiax entra en escena, els espectadors veuen que els seus ulls han estat enfosquits. Aquesta foscor li ha induït Atena per tal que no vegi Odisseu:

AΘ. ἀλλ' οὐδὲ νῦν σε μὴ παρόντ' ἴδῃ πέλας.

ΟΔ. πῶς, εἴπερ ὀφθαλμοῖς γε τοῖς αὐτοῖς ὀρᾷ.

AΘ. ἐγὼ σκοτώσω βλέφαρα καὶ δεδορκότα. (Ai. 83-85)

“ATENA: Però ara, ni que estiguis prop d'ell, no et veurà.

ULISSES: Com, ¿és que no mira amb els mateixos ulls?

ATENA: Jo els hi ompliré de fosca, ni que els tingui oberts.”

Amb això es pot interpretar que l'home boig està cec i no veu l'home assenyat, representat per Odisseu. D'aquesta manera Àiax, essent boig i immers en aquesta foscor, arriba fins al punt de no veure ni ser conscient de la seva pròpia follia, perquè està fora de raó. Així doncs, l'únic que pot veure i ser conscient de la follia és l'home assenyat.

A mesura que avança l'obra, aquesta foscor es va incrementant fins que el propi Sòfocles representa la follia amb una imatge com la nit i la tempesta. La seva follia és tractada, així com també en el *Rei Lear* de Shakespeare, com si formés part de la nit en la que comet la matança dels ramats amb una espasa fosca. La nit representaria la foscor en la que es troba immers Àiax a causa de la seva follia, representada per una gran tempesta:

νῦν γὰρ ὁ δεινὸς μέγας ὠμοκρατὴς

Αἴας θολερῶ

κεῖται χειμῶνι νοσήσας. (Ai. 205-207)

“En aquest moment el terrible, el gran Àiax, el guerrer de les forçudes espatlles, jeu a terra, malalt d’una tèrbola borrascada.”

En aquest moment aquesta foscor arriba al seu punt àlgid, però també hem de recordar que Àiax ja comença a entrar en la foscor en el moment en què es sent marginat pels grecs a causa del judici de les armes d’Aquil·les.

Una altra imatge que cal ressaltar i que està estretament lligada a la foscor, és l’ombra. Al llarg de la tragèdia la follia d’Àiax se’ns presenta com una ombra continua representada per Atena. Per tant, la follia d’Àiax és l’ombra. Però la pregunta que ens hauríem de formular és: com pot un personatge ser representat en escena com una ombra? Tot i que els espectadors i els personatges de l’obra veuen Àiax en escena en carn i ossos, alhora és representat com una ombra a través del personatge d’Atena, qui s’entén que no es veu. La primera vegada que es presenta la imatge de l’ombra ja la veiem des del inici de la tragèdia: Odisseu no veu Atena, sinó que només sent la veu de la deessa:

ΟΔ. ὦ φθέγμ’ Ἀθάνας, φιλότατης ἐμοὶ θεῶν,

ὥς εὐμαθές σου, κἄν ἄποπτος ἦς ὅμως,

φώνημ’ ἀκούω καὶ ξυναρπάζω φρενί,

χαλκοστόμου κώδωνος ὥς Τυρσηνικῆς. (Ai. 14-17)

“ULISSES: Ah veu d’Atena, de la divinitat que més estimo! Que entenedora, per lluny que siguis dels meus ulls, en sento la crida i me n’apodero en el meu cor, talment la d’una trompeta etrusca amb la seva boca de bronze!”

Odisseu, en no veure Atena, entén l’ombra (follia) i la foscor en la que està immers Àiax. Atena, no visible davant d’Odisseu,, està representant la follia d’Àiax. El fet que Odisseu no vegi Atena ho podem confirmar quan Tecmessa afirma que la conversa entre Àiax i Atena forma part de la seva follia. Tant és així que més endavant Odisseu torna a fer referència a la invisibilitat d’Atena (Ai. 301). Així doncs, la follia d’Àiax fa que Odisseu, després, compari els homes a una ombra:

ὁρῶ γὰρ ἡμᾶς οὐδὲν ὄντας ἄλλο πλὴν

εἶδωλ' ὅσοιπερ ζῶμεν ἢ κούφην σκιάν. (Ai. 125-126)

“Ho veig, tots els qui vivim no som res que figures o que una ombra lleugera.”

4.3.2. La contraposició foscor/ombra i llum

Una altre aspecte important a destacar és que Sòfocles es serveix d'un gran nombre d'antítesis, entre les quals cal destacar la que fa entre la foscor/ombra i la llum. L'ombra, tal com afirma Padel (1995: p. 70), es tracta d'una ombra a la llum (ja a l'*Odissea* Àiax apareix com una ombra per la llum de l'enteniment i la compassió). L'ombra que marca la ment del protagonista, marca al mateix temps la seva vida, perquè encara que estigui sa i estalvi, segueix present la foscor. Relacionat amb aquest tema, podríem entendre també que Odisseu representaria la llum, ja que té enteniment i és assenyat, mentre que Àiax seria la foscor, ja que pateix un comportament fosc, una vista enfosquida i, per tant, una vida fosca i entre tenebres. No serà fins al moment del seu suïcidi que Àiax, després de trobar-se en la foscor durant tota la primera part de l'obra, serà destruït a la llum, moment en què l'ombra (follia) desapareixerà, i el protagonista s'alliberarà: veurà la llum. És interessant ressaltar que el fet de voler veure la llum i sortir de la foscor ja apareix a la *Ilíada*, quan Àiax està fent un prec a Zeus (*Il.* 17. 626, 644-50). Veiem, doncs, que en l'Àiax que presenta Sòfocles això definitivament s'acaba aconseguint.

AI. iὼ,

σκότος, ἐμὸν φάος,

ἔρεβος ὃ φαεινότατον, ὡς ἐμοί,... (Ai. 394-395)

“Àiax: Tenebres, meva llum, Èrebus, esplendentíssim per a un ésser com jo, preneu-me com a vostre habitant, preneu-me!”

L'antítesi també es reflexa clarament en les pròpies visions de l'heroi, característica pròpia de la representació de la follia a la tragèdia grega; Àiax en comptes de ramats veu els grecs (Per exemple, també succeeix una cosa semblant a Les *Bacants* d'Eurípides: Àgave, en comptes del cap de Penteu, veu el cap d'un lleó).

4.3.3. La natura com a representació de la follia d'Àiax

Després que Àiax pren consciència absoluta de tot el que ha comès, Sòfocles fa ús d'una sèrie d'imatges relacionades amb la natura que il·lustren molt bé les conseqüències a les que li ha portat la terrible follia al protagonista. Aquestes representacions, doncs, ajuden l'espectador de l'obra a entendre millor la follia d'Àiax i en quin estat de dolor i confusió es troba.

4.3.3.1. La follia com a tempesta i mar sanguinari

Hem vist anteriorment que Tecmessa es refereix a la follia d'Àiax com si fos una tempesta. Aquesta tempesta, però, no es calma fins al moment en què els seus “llamps brillants” (Ai. 257) cessen i donen pas en el personatge d'Àiax a la llum del migjorn, a un estat assenyat, alhora que confós. Així doncs, Sòfocles, a través d'aquestes imatges tan lluminoses, marca un contrast entre l'Àiax embogit durant la tempesta i l'Àiax assenyat després de la tempesta. D'aquesta manera, es narra el gran canvi que pateix Àiax en el procés de la seva follia: passa de la follia al dolor.

οὐκέτι· λαμπρᾶς γὰρ ἄτερ στεροπᾶς

ἄξας ὀξὺς νότος ὥς λήγει,

καὶ νῦν φρόνιμος νέον ἄλγος ἔχει. (Ai. 257-59)

“Ja no. Com sense el brillant llampec el llebeig aviat acaba la fúria, així ell amaina. I ara, tornat el seny, té un nou dolor.”

Més endavant, essent ja Àiax assenyat i trobant-se enmig de la tenda entre els ramats que ha assassinat, fa un cant dirigint-se al cor de mariners, per expressar tot el que veu i sent amb la imatge del mar, un element molt freqüent al teatre de Sòfocles. Àiax té la sensació de veure una onada sanguinària aixecada per una tempesta que l'envolta:

ἴδεσθέ μ' οἶον ἄρτι κῦ-

μα φοινίας ὑπὸ ζάλης

ἀμφίδρομον κυκλεῖται. (Ai. 351-353)

“mireu quina onada, sota el buf d'una sangonosa tempesta, a banda i banda em corre i es cabdella!”

Segons Natalia Palomar (1998), la tempesta no és sanguinària en sí mateixa, sinó que és la sang dels ramats massacrats la qui representa per Àiax un mar sanguinari i turbulent creat per la seva pròpia ment.

Aquest mar sanguinari, però, no només sent que el rodeja a ell, sinó també als ramats víctimes de la seva espasa, ja que es considera a ell mateix un animal més dins del ramat. Veiem, doncs, que Àiax es troba en un camí sense sortida, cosa que suggereix l'espai tancat en el que es troba (la tenda); amb aquesta imatge tan claustrofòbica, Sòfocles recrea absolutament l'angoixa cada cop més asfixiant de l'heroi. Per tant, la imatge del mar, alhora que l'espai de la tenda, podríem dir que fan la funció de doble obstacle i emfatitzen l'empitjorament cada cop més gran de l'estat de l'heroi. Àiax, conscient de l'acció terrible que ha comès, intueix, en el mar sanguinari i imaginari, la seva pròpia mort que cada cop és més a prop. Tota aquesta sèrie d'aspectes porta a pensar que, en apropar-se l'heroi a la mort, progressivament es vagi fent més evident aquella follia que està destinada a acabar malament: ἄτη.

4.3.3.2. El foc i el cel com a representació d'una follia inevitable

Una altra gran imatge que apareix és la del foc, que encarna l'ἄτη que creix cap al cel. Aquesta símil es presenta en boca del Cor de mariners al inici de l'obra i funciona molt bé per il·lustrar tota la caiguda que pateix Àiax fins arribar al moment del seu suïcidi:

μακραίωνι

στηρίζῃ ποτὲ τᾷδ' ἀγωνίῳ σχολᾷ,

ἄταν οὐρανίαν φλέγων. (Ai. 193-195)

“...massa temps, estampit en aquest lleure d'agonia, fas pujar fins al cel la flama del teu desastre.”

Amb la representació d'aquesta foguera que flameja fins al cel com quan, segons diu Stanford (1963: p. 86), es produeix un gran incendi forestal, els arbres que poc a poc es van cremant representarien a Àiax i el foc que mica en mica va apoderant-se fins a convertir-los en cendres seria la representació d' ἄτη. A la *Ilíada*, tal com apunta Ruth Padel (1995: p. 254), hi apareix una imatge molt semblant a aquesta, però que està relacionada amb la guerra; Homer per referir-se al enorme combat entre els grecs i els troians parla d'un soroll tant fort provocat pel so metàl·lic de les armes que arriba fins al

cel, a mesura que van morint les tropes gregues. (*Il.* 12.338, 17.424-25, 14.60); a més a més, alhora que es produeix el xoc estrident de les armes, el bronze resplendeix i brilla, de la mateixa manera que el foc. Així doncs, Padel (1995) arriba a la conclusió que l' ἄτη d'Àiax, amb la imatge del foc que arriba fins al cel, es troba representada per una combinació del soroll de la batalla i la resplendor de les armes.

La imatge del foc com a ἄτη el podríem relacionar també amb l'àmbit de la divinitat i el sacrifici. Així com el fum propi dels sacrificis s'enlaira, de la mateixa manera ἄτη s'enlaira cap al cel, tot dirigint-se directament a les divinitats. Es pot entendre, doncs, així com el combat entre grecs i troians ha estat provocat per les divinitats, així mateix, els déus han imposat sobre Àiax el tràgic destí d'haver de patir la follia.

Així doncs, amb aquestes representacions d'ἄτη, Sòfocles ens dona la idea que d'alguna manera la follia traspasa els límits del que consideraríem raonable.

4.3.3.3. Àiax com a toro d'un ramat

Després de les grans imatges que dona Sòfocles de la follia de l'heroi i de la narració que fa Tecmessa sobre com Àiax ha dut a terme la matança dels ramats, aquesta compara Àiax amb un animal d'una tal envergadura com ho és el toro. A través de la figura d'un toro que mugeix, Sòfocles, tal com afirma Natalia Palomar (1999: p. 67), dona a conèixer als espectadors l'estat de dolor de l'heroi, ja conscient de la seva follia i, podríem dir, la seqüela que li ha deixat aquesta: “es lamenta com un toro que mugeix.”

ὕπεστέναζε ταῦρος ὥς βρυχώμενος. (*Ai.* 322)

“es lamenta sordament, com un toro que bruela.”

Ja la sonoritat de la frase ens remet al sentiment de dolor, desesperació i ruïna en la que es troba immers Àiax. Amb ὕπεστέναζε se'ns dona la idea de tro, d'un so que retronja (Palomar: 1999 p. 68), i amb l'arrel -ὕπò es remarca, segons Kamerbeek (1953), la idea d'un so baix. Per tant, hem d'entendre el so que fa l'heroi com un so que barreja aquesta idea de tro amb la idea d'un so baix; d'aquesta manera, s'entén que Àiax no fa un crit fort de dolor, que és el que esperaríem, sinó que més aviat emet un so profund que retronja com el tro, però sense ser fort. Podríem dir que l'heroi grec més que cridar cap a

fora, cap a l'exterior de la seva ànima, més aviat crida cap a dins, cap a l'interior de la seva pròpia ànima, espai d'on ha sorgit, en definitiva, la seva follia.

Àiax, mugint i enmig de la sang que ha vessat i que té a les mans, se'ns presenta com un toro a punt de ser sacrificat entre els ramats que ja han estat sacrificats (els ramats que ha matat ell). Amb això, per tant, segons Natalia Palomar (1999: p. 69), Àiax passa d'haver sacrificat les seves víctimes (els ramats), a ser ell mateix la seva pròpia víctima enmig de les seves pròpies víctimes. Tant és així que més endavant, Àiax, quan es dirigeix al cor, fa referència al toro amb el que Tecmessa l'ha comparat; l'heroi, sentint-se d'aquesta manera com un toro entre els ramats, veu el cor de mariners com el pastor del ramat que el pot ajudar, tot dient-li el que vol: que el degollin, com si fos un animal més entre els ramats que ell mateix ha sacrificat:

σέ τοι, σέ τοι μόνον δέδορ-

κα ποιμένων ἐπαρκέσονται·

ἀλλά με συνδάϊζον. (Ai. 359-361)

“vosaltres, vosaltres sou els únics pastors que veig ben disposats a valer-me; doncs bé... degolleu-me.”

Més tard, el Cor al·ludeix a la imatgeria bovina presentada, confirmant, per tant, el dolor en el que es troba l'heroi:

νῦν δ' αὖ φρενὸς οἰοβώ-

τας φίλοις μέγα πένθος ἤρρηται. (Ai. 614-616)

“i avui, solitari pastor del seu cor, ha esdevingut un gran dol per als seus.”

5. CONCLUSIONS

La fol·lia que experimenta Àiax en aquesta tragèdia és possiblement un dels temes més sorprenents i complexos de la tragèdia grega. Sòfocles, referint-se a la fol·lia d'aquest heroi amb una gran varietat de termes, donant els diferents punts de vista que tenen els personatges sobre aquesta i representant-la amb unes imatges visualment molt poderoses, dota a la seva obra d'un fresc magnífic, que ens ensenya un tractament de la fol·lia que no s'havia vist fins a aquell moment en la literatura grega i que explica molt bé la ambigüitat que hi havia sobre el terme de la fol·lia al segle V a. C.

A través de tots els termes que usa el poeta per referir-se a la fol·lia de l'heroi, en boca dels personatges es presenten les múltiples versions que aquesta pot arribar a tenir i la ambigüitat que es produeix entre la fol·lia i la ira, dues emocions que es poden confondre fàcilment, tot i que la fol·lia és molt més present en aquesta tragèdia. Amb això es mostra als espectadors o lectors de l'obra que la fol·lia que pateix Àiax és tant confosa que cadascú la pot interpretar d'una manera molt diferent.

Per una banda, a partir de les set diferents versions de la fol·lia d'Àiax hem pogut veure que hi apareixen els símptomes típics de la fol·lia tant des del punt de vista mèdic com des del punt de vista diví, i també que cada personatge veu en Àiax un home diferent, segons el seu punt de vista. D'acord amb De Jong (2006: p. 93), segons Odisseu, Àiax es tracta d'un home víctima de la divinitat; per Atena és un home totalment dominat que es mereix ser castigat; segons el Cor de mariners, és algú que és víctima d'una matança que no ha realitzat; per Tecmesa, es tracta d'un heroi que ha perdut la seva reputació, i per Menelau un enemic dels grecs. Pel que fa a Àiax, ell mateix es considera un venjador amb tot dret, però al mateix temps és un venjador que s'enganya a sí mateix, ja que acaba essent víctima de la seva pròpia persona.

Àiax, en definitiva, es veu a sí mateix com un home que després d'haver realitzat una acció tan brutal i despietada, només pot ser curat amb la mort. Per moltes versions diferents que doni cadascun dels personatges, tots ells hi estan d'acord en el fet que Àiax ha caigut en una terrible desgràcia com a conseqüència de la seva inexplicable acció.

D'altra banda, a través d'un seguit d'antítesis i d'unes imatges realment potents, Sòfocles tracta de donar més intensitat a la fol·lia d'Àiax i les conseqüències que se'n

deriven. La folia ha provocat únicament fosc i ombra en l'heroi, fins al punt que l'única manera que té Àiax per sortir d'aquesta vida enfosquida és donar-se mort i així veure la llum. La folia d'Àiax, com un foc que s'alça fins al cel, es va precipitant cada cop més cap a la mort. Àiax, com un bou enmig dels ramats morts que ell mateix ha sacrificat i interpretant la seva sang com un mar sanguinari que ha estat provocat per una tempesta, està sotmès, ja des del principi de la tragèdia, a acabar malament, tot essent arrossegat pel destí inevitable que comporta ἄτη, fins que arriba al moment del seu suïcidi. Nosaltres podem empatitzar amb ell o no, però el que sí és segur és que es tracta d'un heroi, el destí del qual és inevitable des del moment precís en què mata els ramats.

Així doncs, tenint en compte tot això, he arribat a la conclusió que la folia d'Àiax és quelcom canviant, ambigu i llunyà a la raó, que té els símptomes propis dels atacs de folia dels quals se'n parla al segle V a. C. i que es pot confondre fàcilment amb la ira. Per tant, considero que l'Àiax de Sòfocles representa en certa mesura una combinació de les diferents causes i conseqüències de la folia - ira que es van formular al segle V a. C. El poeta, presentant tant les causes divines com les mèdiques, no es mostra a favor de cap en concret, sinó que únicament les presenta en la seva obra, tot plantejant el dilema i la difícil interpretació de la folia que corria durant els seus temps. És així com, en el seu *Àiax*, Sòfocles presenta al públic un heroi embogit que pateix una folia molt diversa, en la que intervenen diferents tipus de folia -alguns dels quals més propers a la ira-, que es remarquen amb les diferents versions que donen alguns dels personatges de la tragèdia i amb les grans imatges simbòliques que presenta el poeta.

Així doncs, Sòfocles i el seu *Àiax* ens presenten a nosaltres, tant lectors com espectadors, la folia d'Àiax com una folia canviant, amb moltes formes diferents, diversa i realment molt visual; i això ens porta a pensar que es tracta d'una folia, efectivament, amb múltiples visions.

6. FONTS BIBLIOGRÀFIQUES

- Alsina, J. (1970). *Hipócrates: Sobre la enfermedad sagrada*. Boletín del Instituto de Estudios Helénicos, vol. 4, pp. 87-96.
- Crespo, E. (2004). *Esquilo, Sófocles, Eurípides: Obras Completas*. Cátedra.
- De Jong, I. J. F., i Rijksbaron, A. (2006). *Sophocles and the greek language*. Mnemosyne Bibliotheca Classica Batava.
- Finglass, P. J., (2011) *Sophocles: Ajax*. Cambridge University Press.
- Gambón, L. (2019). *Marginalidad y locura en la tragedia de Sófocles: Las formas de la nosos de Áyax*. Revista de Estudios Clásicos, vol. 47, pp. 37-54.
- Garvie, A. F. (1998). *Sophocles: Ajax*. Aris & Phillips Classical Texts.
- Harris, W. V. (2013). *Mental disorders in the Classical World*. Columbia Studies in the Classical tradition.
- Harris, W. V. (2004). *Restraining Rage: The ideology of Anger Control in Classical Antiquity*. Harvard University Press.
- Jebb, R. C. (1875). *Sophocles: The Ajax*. Forgotten Books.
- Kamerbeek, J. C. (1953) *The plays of Sophocles: Commentaries 1-7, Volume 1. The Ajax*. BRILL Deutschland GmbH.
- De Poli, M. (2021) *Il teatro delle emozioni: l'ira*. Padova University Press.
- Padel, R. (1992) *In and Out of the Mind: Greek images of the tragic self*. Princeton University Press.
- Padel, R. (1995) *Whom Gods destroy. Elements of Greek and Tragic Madness*. Princeton University Press.
- Palomar, N. (1999). *El héroe trágico de Sófocles: Imágenes del dolor humano*. Habis, vol. 30, pp. 57-76.

- Palomar, N. (1998). *Visiones del mar en las tragedias de Sófocles: La inestabilidad de la vida humana*. Lexis. Poetica, retorica e comunicazione nella tradizione classica, vol. 16, pp. 45-61.
- Riba, C. (1959). *Sòfocles: Tragèdies: Volum II: Àiax. Èdip rei*. Fundació Bernat Metge.
- Stanford, W. B. (1963). *Sophocles: Ajax*. Bristol Classical Press.